

سیر تحولات موازین

سازمان بین‌المللی کار در شب

دکتر آزاده‌السادات طاهری* - ذبیح‌الله رضازاده**

چکیده:

در اثر تحولات ناشی از انقلاب صنعتی و به اقتضای شرایط، کار در طول شبانه‌روز تبدیل به جزئی از زندگی افراد شد. با توجه به آثار مخرب انجام کار در شب بر سلامت کارگران و به‌خصوص آسیب‌پذیرترین آنها یعنی زنان و کودکان، موضوع کار در شب از زمان تأسیس سازمان بین‌المللی کار، در کانون توجه قرار گرفت و سازمان کوشید با تصویب اسناد متعدد و تعیین برخی بایدها و نبایدها به رویکرد حمایتی خود از کارگران، در زمینه انجام کار در شب نیز جامعه عمل بپوشاند. مقاله حاضر، چگونگی حمایت از کارگران در مقابل آسیب‌های ناشی از کار شب در موازین بین‌المللی کار را در مقاطع گوناگون مورد بررسی قرار می‌دهد. نتایج این بررسی نشان می‌دهد که سازمان، با اتخاذ رویکردهایی نسبتاً متفاوت در گذر زمان کوشیده اصل حفاظت از این کارگران را تضمین کند و در نهایت با تدوین سندی عام‌الشمول با وضع مجموعه‌ای از حداقل استانداردها در پی این هدف بوده است.

کلیدواژه‌ها:

کار در شب، حقوق کار، سازمان بین‌المللی کار، کارگر، کارفرما.

* استادیار حقوق دانشکده علوم انسانی، دانشگاه سمنان، سمنان، ایران، نویسنده مسئول
Email: azadetaheri@semnan.ac.ir

** دانش‌آموخته کارشناسی ارشد حقوق عمومی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه سمنان، سمنان، ایران
Email: zabih.rezazadeh.1366@gmail.com

مقدمه

بشر برای تأمین نیازهای خود همواره به کاری مشغول بوده است؛ اما نوع این کار و مناسبات حاکم بر آن در طول تاریخ، تحولات چشمگیری را پشت سر گذاشته است. یکی از مهم‌ترین تحولات، وقوع انقلاب صنعتی در میانه سده ۱۸ بود. پیش از انقلاب صنعتی، دامداری و کشاورزی مهم‌ترین فعالیت بشر بود اما با دگرگونی‌های پس از آن، مناسبات تولیدی دستخوش تحولات جدی شد.

اولین تغییر آن بود که روستائیان، کشاورزی را رها کرده و به سوی مراکز صنعتی هجوم آوردند و در شهرها و اطراف آنها جمعیت زیادی متمرکز شد. دیگر آنکه این افراد فقط از راه مزد خود زندگی می‌کردند و نمی‌توانستند همانند دوران روستانشینی به‌طور مستقیم از محصول کار خویش استفاده کنند. با توجه به ناچیز بودن مزد، اینان مجبور بودند که زنان و کودکان خود را برای کار کردن روانه کارخانه‌ها کنند. از آنجاکه در آغاز انقلاب صنعتی لازم نبود که اشخاص مهارت خاصی داشته باشند، استفاده از کار کودکان و زنان متداول شد.^۱ از سوی دیگر با ایجاد کارخانه‌های صنعتی، پدیده کار متوالی در این مؤسسات به‌عنوان بخشی از زندگی نوین ظاهر شد. در این کارخانه‌ها مردان، زنان و کودکان در شرایط مشابه مشغول به کار شدند و چون مزد زنان نصف مزد مردان و مزد کودکان نصف مزد زنان بود، زنان و کودکان نیز همراه مردان در ساعات مختلف شب و روز ناگزیر از کار کردن بودند.^۲ اگرچه کار در شب پیش از انقلاب صنعتی نیز وجود داشت و پدیده‌ای جدید محسوب نمی‌شد لیکن گسترش صنایع، رواج نیروی برق و روشنایی آن که انجام کار در تاریکی شب را ممکن می‌ساخت به کار در شب شیوع بیشتری بخشید. هرچه که پیشتر رفت و صنایع پیشرفته‌تر شدند هزینه تأسیس و نگهداری آنها چنان افزایش یافت که تداوم شبانه‌روزی آن صرفه اقتصادی بیشتری به همراه داشت و به این ترتیب کار در شب به یکی از اشکال معمول اشتغال بدل شد.

لیکن این شیوع آغازگر مشکلاتی بود که به تدریج نمایان شدند. اگرچه هنوز کلیه تبعات منفی اشتغال در شب شناخته نشده و بر سر برخی از این آثار نامطلوب اختلاف نظرهایی به چشم می‌خورد لیکن برخی از عواقب نامطلوب کار در شب از دید متخصصان، اجماعی

۱. سید عزت‌الله عراقی، حقوق کار (تهران: انتشارات سمت، ۱۳۹۳)، جلد اول، ۵۷.

۲. همان.

هستند. از این رو با توجه به نتایجی که این مسئله در زندگی افراد داشت، به محض پیدایش حقوق کار، این شیوه اشتغال به صورت یک معضل نمایان گردید که باید برای آن چاره‌جویی می‌شد و لذا از همان زمان راهکارهایی نیز برای مقابله با این وضعیت اندیشیده شد. اهمیت موضوع به حدی بود که کشورهای درگیر در انقلاب صنعتی پس از آنکه دانستند برای تنظیم مقررات کار باید در سطح بین‌المللی هماهنگی صورت پذیرد و در این راستا امضای معاهدات چندجانبه بین دولت‌ها می‌تواند راه‌حل مناسبی باشد، در کنفرانس برن در سال ۱۹۰۶، یکی از دو عهدنامه مصوب در زمینه مقررات کار را به ممنوعیت کار زنان در ساعات شب اختصاص دادند.^۳

تحقیقات نشان می‌دهد که اگرچه ممکن است کار در ساعات شب دستمزد بیشتری برای کارگر به دنبال داشته باشد و چه بسا برای برخی افراد غیر از کار در شب فرصت شغلی دیگری نباشد و آنها بین بیکاری و کار در شب دومی را برگزینند اما برای سلامت جسمی و روحی همه افراد اعم از مرد و زن، زیان‌آور است. بر اساس شواهد موجود شرایط فردی و اجتماعی فرد با کار در شب تغییر می‌کند. نخستین اثر بر خواب و استراحت فرد است. ریتم طبیعی بدن انسان سازگار با کار در روز و خواب در شب است و کسانی که در شب کار می‌کنند گویی با این ریتم طبیعی به مبارزه برخاسته‌اند.^۴ اختلال در خواب مشکلات گسترده‌ای را در پی دارد که خود ممکن است به حوادث شغلی منجر شود؛ زیرا نبود یا کمبود خواب بر هشیاری و تصمیم‌گیری و عملکرد فرد تأثیر می‌گذارد.^۵ این امر به‌ویژه در مورد مشاغلی که به دقت و هوشیاری زیادی نیاز داشته (از جمله در مورد نیروهای پلیس یا رانندگان) و یا با سلامت و جان افراد مستقیماً در ارتباط است (مانند تیم پزشکی) بسیار مهم بوده و نشان می‌دهد که آثار کار در شب نه فقط خود کارگران و خانواده‌های آنها بلکه می‌تواند زندگی و آسایش همه را تحت تأثیر قرار دهد. علاوه بر این تفاوت در برنامه کار و استراحت این افراد مشکلاتی را از حیث روابط خانوادگی و اجتماعی ایجاد می‌کند. خانواده‌ها زمان مناسبی برای ملاقات ندارند و گاه حتی اعضای خانواده کارگر هم مجبورند به تبع او ساعات زندگی خود را تغییر دهند، برنامه‌ریزی برای دیدارها و ملاقات‌ها دشوار بوده و روابط فامیلی و دوستانه دستخوش

۳. سید عزت‌الله عراقی و امیرحسین رنجبریان، *تحول حقوق بین‌المللی کار* (تهران: مؤسسه کار و تأمین اجتماعی، ۱۳۹۱)، ۳۶.

4. Michae Price, "The Risks of Night Work," *American Psychological Association* 24(1) (2011): 38.

5. Ibid.

مشکلات می‌شود و پدید آمدن این مشکلات کارگران شب‌کار را با نوعی احساس گناه همراه می‌کند که ممکن است خود اثرات جانبی عاطفی به دنبال داشته باشد.^۶ در مجموع می‌توان گفت کار در شب هم باعث نارضایتی افراد هم پایین آمدن ایمنی در کار می‌شود و هم تأثیراتی در زندگی خانوادگی و فعالیت اجتماعی افراد به دنبال دارد^۷ و لذا بهتر است که تدابیری اندیشیده شود که کار در ساعات شب محدود بوده و کارگران چه مرد و چه زن مجبور به انجام آن نباشند.^۸ اما واقعیت آن است که کار در شب اجتناب‌ناپذیر است. لزوم ارائه مداوم برخی خدمات مانند خدمات بهداشتی و پزشکی، پلیس و آتش‌نشانی، سرویس‌های حمل‌ونقل از یکسو و نیز اقتضای کار تولیدی و صنعتی از سوی دیگر که فعالیت مستمر در چرخه تولید را الزامی می‌سازد کار در شب را به شیوه‌ای نامطلوب ولی الزامی بدل ساخته است. با این حال بررسی مشکلات ناشی از کار در شب توجه به آن و پیش‌بینی تدابیری برای کاستن از آثار سوء آن را در پی داشته است. حمایت از این کارگران و وضع تکالیفی برای کارفرمایان از جمله موضوعات مورد توجه سازمان بین‌المللی کار از نخستین روزها بوده است؛ اما این روند ثابت نبوده است. سازمان در مقاطع گوناگون سیاستی متفاوت برگزیده است. با توجه به اهمیت موضوع این مقاله می‌کوشد با تحلیل مفاد اسناد سازمان بین‌المللی کار به بررسی موضوع انجام کار در شب در رویکرد این سازمان بپردازد. برای این منظور ابتدا به رویکرد نخست سازمان می‌پردازد که هدف از آن تنها محدودیت یا ممنوعیت کار در شب برای برخی گروه‌های آسیب‌پذیر بود. سپس رویکرد بعدی سازمان که در پی محدود ساختن کار شبانه برای همه گروه‌های کارگران و حمایت از همه در برابر کار شب است، بررسی خواهد شد. در مقابل این حمایت‌ها تکالیف کارفرمایان وجود دارد که موضوع بخش چهارم این مقاله است. نتیجه‌گیری پایان‌بخش مقاله خواهد بود.

6. Peter Finn, "The Effects of Shift Work on the Lives of Employee," *Monthly Labour Review* (1981): 32.

7. Ibid, 31.

۱- گام نخست: کار در شب و گروه‌های آسیب‌پذیر

۱-۱- منع کار زنان در شب

در اولین سال فعالیت، کنفرانس عمومی سازمان بین‌المللی کار در ۱۹۱۹، مقاله‌نامه شماره ۹۴ را با هدف ممنوعیت انجام کار در شب توسط زنان به تصویب رساند. این مقاله‌نامه منحصراً به بحث اشتغال زنان در طول شب پرداخته و کار در شب توسط زنان را در مشاغل صنعتی ممنوع کرده است. طبق ماده ۱ اصطلاح مشاغل صنعتی شامل فعالیت‌هایی از قبیل کار در معادن، معدن سنگ و سایر کارهایی که برای استخراج مواد معدنی از زمین انجام می‌شود، می‌باشد. همچنین مشاغل از قبیل کشتی‌سازی و تولید و تبدیل و انتقال برق یا نیرو محرکه و نیز ساختمان‌سازی و عملیات مرتبط با آن مانند نوسازی، نگهداری، تعمیر یا تخریب ساختمانی و نیز فراهم کردن زمینه آغاز کارها را نیز از جمله مشاغل صنعتی آورده است.

نکته درخور توجه اینکه بیشتر موارد ذکر شده در این ماده کارهایی هستند که عمدتاً توسط مردان انجام می‌شوند. مثل کار در خطوط انتقال برق، کار در اسکله‌ها، حفر کانال‌ها و قنوات و فاضلاب‌ها؛ اما از یکسو به کارگیری زنان در برخی از این مشاغل بی‌سابقه نیست و به همین دلیل در برخی از اسناد بین‌المللی به برخی از این عناوین تحت عنوان اشتغال زنان در کارهای زیرزمینی اشاره و بر ممنوعیت آنها تأکید شده است. از سوی دیگر برخی از مواد به‌گونه‌ای است که نفس کار، انجام آن توسط زنان را نفی نمی‌کند بلکه تنها مقررات قانونی است که می‌تواند مانع انجام دادن آن توسط زنان شود.^{۱۰} بنابراین علاوه بر موارد ذکر شده در این ماده حتی کارهای دیگر صنعتی که انجام آن برای سلامتی زنان مضر باشد، ممنوع است.

از نظر این مقاله‌نامه، اصطلاح شب یعنی مدت زمان حداقل ۱۱ ساعت کار متوالی از جمله در فاصله زمانی بین ۱۰ شب و ۵ صبح. مطابق ماده ۲ در کشورهای که هیچ مقررات دولتی درباره استخدام شبانه زنان در مؤسسات صنعتی هنوز اعمال نمی‌شود، دولت می‌تواند اعلام کند که اصطلاح شب موقتاً و برای مدت حداکثر ۳ سال و به مدت فقط ۱۰ ساعت با در نظر گرفتن فاصله زمانی ساعت ۱۰ شب و ۵ صبح می‌باشد. سازمان بین‌المللی کار در مصوبات بعدی خود با موضوع اشتغال زنان در شب فرصت‌های دیگری را برای انعطاف‌پذیر

9. Night Work (Women) Convection, 1919 (NO. 4).

۱۰. عراقی، حقوق کار، پیشین، جلد دوم، ۱۰۲.

کردن شرایط در اختیار دولت‌ها قرار داده است. مقاله‌نامه شماره ۱۱۴۱ که در سال ۱۹۳۴ تصویب شده در بند ۲ ماده ۲ بیان می‌کند که مشروط بر اینکه در اوضاع و احوال خاص که زنان استخدام‌شده در صنعت و ناحیه خاص تأثیر می‌گذارند، مقامات صلاحیتدار بعد از مشورت با سازمان‌های کارگری و کارفرمایی تصمیم بگیرند که در مورد زنان در آن صنعت و ناحیه، فاصله زمانی بین ساعت ۱۱ شب و ۶ صبح جایگزین فاصله زمانی ساعت ۱۰ شب و ۵ صبح گردد. نهایتاً در مقاله‌نامه شماره ۱۲۸۹ که در سال ۱۹۴۸ به صورت تجدیدنظر در برخی از مقررات مقاله‌نامه شماره ۴ بود، مقرر شد که اصطلاح شب به معنای ۱۱ ساعت کار متوالی از جمله فاصله زمانی ۷ ساعت متوالی بین ساعت ۲۲ شب و ۷ صبح باشد که توسط مقام صلاحیتدار تعیین می‌شود. ضمن اینکه مقام صلاحیتدار ممکن است که فاصله زمانی متفاوتی را برای مناطق، صنایع، مؤسسات یا شعب صنایع یا مؤسسات معین، تعیین کند ولی پیش از تعیین زمانی که بعد از ۱۱ شب شروع می‌شود باید با سازمان‌های کارگری و کارفرمایی مشورت نماید.

بررسی دقیق‌تر مصوبات سازمان نشان می‌دهد که همه زنان از اشتغال در شب منع نشده بودند. نخستین استثناء را ماده ۳ مقاله‌نامه شماره ۴ در سال ۱۹۱۹ مقرر داشت که زنان هر سنی، نباید در طول شب در هیچ مؤسسه صنعتی خصوصی و دولتی یا شعبه‌ای از آن استخدام شوند، بجز مؤسسه‌ای که در آن فقط اعضای همان خانواده مشغول به کار می‌باشند؛ بنابراین کار در شب برای زنان در کارگاه‌های خانوادگی مجاز بود. مسلم دانستن حمایت از زنان در فضای خانوادگی و پایین آمدن احتمال ورود زیان به آنها در چنین شرایطی را می‌توان توجیهی بر این مقرر دانست. استثنای دیگر در ماده ۸ مقاله‌نامه شماره ۴۱ سازمان مقرر شده است. جایی که زنان شاغل در سمت‌های مدیریتی را از شمول مقاله‌نامه مستثنا می‌کند. مقاله‌نامه شماره ۸۹ نیز علاوه بر مستثنا کردن زنانی که دارای مسئولیت‌های مدیریتی و فنی هستند، زنانی که در خدمات بهداشتی مشغول به کار بوده و یا و اصولاً کار یدی انجام نمی‌دهند را نیز از شمول این قوانین مستثنا می‌کند. بدین ترتیب، مقاله‌نامه‌های جدیدتر ممنوعیت کار زنان در شب را با گستره کمتری مطرح می‌کنند. اشاره به این نکته نیز خالی از فایده نیست که در مقاله‌نامه‌های یادشده، در برخی شرایط استثنائی کار زنان در شب مجاز شمرده شده بود از جمله در موارد اضطراری یا زمانی که در مؤسسه وقفه‌ای در کار پیش آید که

11. Night Work (Women) Convention (Revised), 1934 (NO. 41).

12. Night Work (Women) Convention (Revised), 1948 (NO. 89).

پیش‌بینی آن غیرممکن بوده و تکراری نباشد، مثل اینکه یک حادثه غیرمترقبه یا شرایط فورس‌ماژور پیش آید که کارگاه برای اینکه تولید خود را به سطح تولید موردنیاز بازار برساند نیاز به انجام کار در شب دارد و دوم درموردی که کار بر روی موادی که در معرض فساد و تباهی هستند، انجام می‌گیرد و انجام کار در شب لازم است تا از فساد موادی که در شرف خراب شدن هستند، جلوگیری شود. با دقت در محتوای این دو بند می‌توان دریافت که سازمان در تدوین این استانداردها منافع کارفرما و کارگاه را نیز مدنظر قرار داده و منطبق با اصل سه‌جانبه‌گرایی عمل کرده است.

از آغاز دهه ۱۹۷۰ با بروز تغییرات در اوضاع اقتصادی، عده‌ای خواهان آن بودند که برای تأمین برابری عملی زن و مرد در کسب فرصت‌های شغلی، محدودیت‌های کار در شب از بین برود. گویا سازمان نیز به این نتیجه رسیده بود که راه‌حل بهتر آن است که بدون تضعیف مصوبات قبلی درمورد زنان، امکان انعطاف در برخی از مشاغل فراهم شود. سرانجام پس از فراز و نشیب‌های فراوان، سازمان بین‌المللی کار در سال ۱۹۹۰ اقدام به تصویب پروتکلی^{۱۳} کرد که جواز خروج موارد بیشتری از شمول ممنوعیت کار در شب را صادر می‌کرد و این امکان را به‌وجود آورد که دولت‌ها بتوانند پس از مشورت با تشکلهای کارگری و کارفرمایی، تغییراتی را درمورد بازه زمانی که کار در شب انجام می‌شود، به‌وجود آورند. لازم به ذکر است که پروتکل مذکور هرگونه تغییری را نسبت به زنان کارگر طی ۱۶ هفته قبل یا بعد از زایمان ممنوع کرده است، به‌علاوه اگر گواهی پزشکی وجود داشته باشد که تغییر در شرایط کار در شب با سلامت کارگر زن یا فرزندش مغایر است، آن تغییرات نیز ممنوع می‌باشد.

با تعمیق در مواد این پروتکل شاید بتوان به این نتیجه رسید که در عمل، حمایت از زنان و ممنوعیت کار در شب توسط آنان بیشتر شامل قبل و بعد از زایمان می‌شود و به‌نوعی می‌توان گفت که امکان به‌کارگیری زنان به‌صورتی مشابه مردان فراهم شده است. درواقع می‌توان گفت که سازمان پس از گذشت زمانی نسبتاً طولانی به این نتیجه رسید که منع کار در شب توسط زنان فایده خود را از دست داده است و بهتر است در این زمینه ابتکار عمل را به دولت‌ها بدهد. سازمان در مقاله‌نامه شماره ۱۷۱^{۱۴} نیز شرایطی را بیان می‌کند که درمورد زنان باردار باید کارگران زن شب‌کار به کار مشابهی منتقل شوند:

13. Protocol of 1990 to the Night Work (Women) Convention (Revised), 1948.

14. Night work Convention, 1990 (NO. 171).

- ۱- پیش از تولد کودک، دست کم ۱۶ هفته که حداقل هشت هفته آن پیش از تاریخ احتمالی زایمان باشد؛
- ۲- هرگاه ارائه گواهی پزشکی ضرورت چنین تغییری را برای تندرستی مادر یا کودک توجیه کند.

به این ترتیب به نظر می‌رسد سازمان بین‌المللی کار معیارهایی را که در سال‌های پیش و به‌ویژه مقاله‌نامه ۸۹ برای انجام کار در شب مقرر کرده بود، همچنان حفظ کرده اما با تصویب پروتکل الحاقی ۱۹۹۰ انعطاف بیشتری را برای آن معیارها پذیرفته است؛ چراکه اگرچه ممنوعیت انجام کار در شب به دلیل تأثیرات منفی که بر سلامت جسمی و روحی افراد می‌گذارد در اغلب موارد موجه است لیکن برخی ضرورت‌ها آن را اجتناب‌ناپذیر می‌سازد. مضافاً آنکه ممنوعیت کامل اشتغال زنان در شب می‌تواند به تبعیض علیه آنها در دستیابی به فرصت‌های شغلی منجر شود. باین حال حفظ حداقلی از حمایت‌ها در این رویکرد سازمان مشهود است. به عنوان مثال در ضرورت حمایت از مادران شاغل در دوران بارداری در برابر کار در شب هیچ تردیدی نیست.

۱-۲- منع کار کودکان و نوجوانان در شب

بدیهی است هرچه فرد از لحاظ جسمانی یا روانی ضعیف‌تر باشد آنچه درباره آثار زیان‌بار کار در شب گفته شد، افزایش می‌یابد. به همین دلیل یکی از زمینه‌هایی که توجه سازمان را به خود جلب کرده اشتغال کودکان و شرایط سخت آنها خصوصاً در طول شب است. به همین دلیل، سازمان بین‌المللی کار از آغاز فعالیتش بحث منع به‌کارگیری کودکان و نوجوانان در شب را مطرح کرد و در اسناد بعدی خود به صورت کامل‌تر معیارهایی را برای انجام کار در شب توسط این گروه از کارگران ارائه داد.

در نخستین سال فعالیت سازمان بین‌المللی کار، ممنوعیت کار در شب توسط کودکان و نوجوانان به عنوان چهارمین موضوع، مطرح و پس از بحث و تبادل نظر، مقرر شد سازمان در این زمینه اقدام به تدوین یک مقاله‌نامه بین‌المللی کند. این مقاله‌نامه (مقاله‌نامه شماره ۶) ضمن اینکه همانند موضوع کار در شب برای زنان، در ماده ۱ به تعریف مشاغل صنعتی پرداخته، در ماده ۲ مقرر می‌دارد که جوانان زیر ۱۸ سال نباید در شب در هیچ مؤسسه عمومی یا خصوصی صنعتی یا در هر شعبه‌ای از آن، غیر از مؤسساتی که کار در آن فقط توسط اعضای خانواده انجام می‌شود (کارگاه‌های خانوادگی) استخدام شوند. همچنین بند ۲ این ماده

بیان می‌کند که جوانان بیش از ۱۶ سال می‌توانند در شب در مؤسسات صنعتی زیر و برای کارهایی که طبق نوع فرایند آن باید در شب و روز بدون وقفه ادامه یابد، استخدام شوند: تولید آهن و فولاد، فرایندهایی که در آن کوره‌های منعکس‌کننده حرارت یا عملیات احیاء به کار می‌رود و ورقه‌های فلز را گالوانیزه می‌کنند، شیشه‌گری، کاغذسازی، تولید شکر خام و احیای طلا.^{۱۵}

منع کار کودکان در شب نیز استثنائاتی داشت. در مورد کودکان نیز کار شبانه در کارگاه‌های خانوادگی منعی نداشت. در این مورد هم می‌توان استدلالی مشابه با جواز کار زنان در شب در کارگاه‌های خانوادگی را مطرح ساخت. از طرف دیگر افراد دارای بیشتر از ۱۶ سال می‌توانستند در مشاغلی که استمرار آنها الزامی است، استخدام شوند. این بار نیز سازمان تلاش کرد توافقی میان منافع کارگران و کارفرمایان برقرار کند و به این اصل حقوق پایبند بماند.

در سال ۱۹۴۶ مقاله‌نامه شماره ۱۶۷۹^{۱۶} منع کار کودکان در شب را به مشاغل غیرصنعتی نیز گسترش داد که طبق تعریف این مقاله‌نامه مشاغل غیرصنعتی عبارتند از: انجام کار در کلیه مشاغلی که به غیر از مشاغل صنعتی می‌باشد و مقامات صلاحیتدار باید مرز دقیق این‌گونه مشاغل را از مشاغل صنعتی و کشاورزی تعیین کنند که البته کارهای خانگی از زمره این مشاغل مستثنا می‌شوند. در واقع سازمان با توجه به اینکه شرایط هر کشور با کشور دیگر متفاوت است و دامنه شمول مشاغل غیرصنعتی بسیار گسترده است، به نوعی ابتکار عمل را به دولت و تشکلهای کارگری و کارفرمایی داد تا با توجه به شرایط، به تعریف مشاغل غیرصنعتی بپردازند. این مقاله‌نامه در ماده ۲ خود اشعار می‌دارد که کودکان زیر ۱۴ سال که برای استخدام تمام‌وقت یا پاره‌وقت قابل قبول هستند و نیز کودکان بالاتر از ۱۴ سال که حضورشان در مدرسه به صورت تمام‌وقت اجباری است، نباید برای کار شبانه برای مدت حداقل ۱۴ ساعت متوالی از جمله فاصله زمانی ساعت ۸ شب تا ساعت ۸ صبح استخدام شوند. البته در مواقعی که شرایط خاصی ایجاب کند فاصله زمانی ۱۲ ساعته دیگری که دیرتر از ۸:۳۰ شب شروع نشود و زودتر از ۶ صبح خاتمه نیابد، جایگزین زمان قبلی می‌شود. بر اساس توصیه‌نامه شماره ۱۷۸۰^{۱۷} که در سال ۱۹۴۶ در زمینه کار کودکان و نوجوانان در مشاغل

15. Night Work of Young Persons (Industry) Convention, 1919 (NO. 6) Article. 2.

16. Night Work of Young Persons (Non-Industrial Occupation) Convention, 1946 (NO. 79).

17. Night Work of Young Persons (Non-Industrial Occupation) Recommendation, 1946 (NO. 80).

غیرصنعتی تصویب شد، کارکنان خدمات داخلی که برای آن دستمزد نمی‌گیرند یا اینکه کار در منزل شخصی انجام می‌شود و برای سلامتی کارگر مضر نیست و یا کودکان و جوانانی که همراه خانواده کار می‌کنند، مشمول این قانون نمی‌باشند.

یکی دیگر از اسنادی که سازمان در زمینه منع انجام کار در شب توسط کودکان و نوجوانان وضع کرده مقاله‌نامه شماره ۱۸۹۰ است که در سال ۱۹۴۸ در زمینه منع انجام کار در مشاغل صنعتی در شب توسط نوجوانان به تصویب رسید. این سند در ماده ۲ بیان می‌کند که اصطلاح شب به معنای ۱۲ ساعت کار متوالی است و در مورد جوانان زیر ۱۶ سال، این مدت شامل فاصله زمانی بین ساعت ۱۰ شب و ۶ صبح می‌باشد. فاصله زمانی کار در شب برای جوانان بین ۱۶ تا ۱۸ سال توسط مقامات صلاحیتدار داخلی تعیین می‌شود که باید حداقل ۷ ساعت کار متوالی از جمله فاصله زمانی بین ساعت ۱۰ شب و ۷ صبح باشد. مقصود از این زمان‌بندی‌ها این است که کودکان و نوجوانان در این فواصل زمانی نباید به کار گرفته شوند. البته باتوجه به مناطق، صنایع و مؤسسات مختلف مقامات صلاحیتدار ممکن است فواصل زمانی مختلفی را پیشنهاد کنند که در این گونه موارد قبل از تعیین این دوره‌ها لازم است تا با سازمان‌های کارگری و کارفرمایی مشورت شود.

مقاله‌نامه شماره ۹۰ نیز مانند مقاله‌نامه شماره ۶ جوانان زیر ۱۸ سال را از انجام کار شبانه در مشاغل صنعتی منع کرده است اما در عین حال استثنائاتی را در نظر گرفته است. شاید بتوان گفت که سازمان با تصویب این مقاله‌نامه، به نوعی مقاله‌نامه شماره ۶ را انعطاف‌پذیرتر کرده است. نخستین استثناء در تبصره ۳ ماده ۱ لحاظ شده است جایی که اشتغال جوانان به کارهایی در تأسیسات خانوادگی که در آن فقط والدین و فرزندان آنها یا افراد تحت سرپرستی آنها کار می‌کنند، مجاز دانسته شده است؛ مشروط به اینکه این کار برای جوانان مضر، تبعیض‌آمیز یا خطرناک نباشد. از طرف دیگر در ماده ۳ مقاله‌نامه اخیر به بحث کارآموزی و آموزش‌های حرفه‌ای پرداخته شده است که مقامات صلاحیتدار در هر کشور می‌توانند پس از مشورت با سازمان‌های کارگری و کارفرمایی، تجویز نمایند که جوانان بین ۱۶ تا ۱۸ سال برای کار در شب استخدام شوند. مشروط به اینکه از یک مدت زمان ۱۳ ساعته متوالی برای استراحت بین دو مدت کار برخوردار باشند. همچنین علی‌رغم اینکه مقاله‌نامه شماره ۲۰ تمام افراد را از انجام کار در شب در ناوایی‌ها ممنوع کرده اما در این

مقاله‌نامه جواز کارآموزی و آموزش‌های حرفه‌ای صنعت نیز به جوانان بین ۱۶ تا ۱۸ سال داده شده است اما تأکید شده که حتماً نوجوانان باید از دوره استراحت مذکور بهره‌مند شوند. لازم به ذکر است که پیش از مقاله‌نامه ۷۹ توصیه‌نامه شماره ۱۴^{۱۹} مصوب سال ۱۹۲۱ محدودیت‌هایی را بر اشتغال کودکان در مشاغل کشاورزی وارد ساخته بود. این توصیه‌نامه در ماده ۱ بیان می‌کند که هر عضو از سازمان بین‌المللی کار که اقدام به تنظیم قرارداد کار برای افراد زیر ۱۴ سال در مشاغل کشاورزی در طول شب می‌کند باید قرارداد را به‌گونه‌ای تنظیم کند که مطمئن باشد کودکان از یک دوره استراحت متناسب با نیازهای فیزیکی خود بهره‌مند می‌شوند که در هر حال نباید کمتر از ۱۰ ساعت باشد. همچنین در ماده ۲ بیان می‌کند که در صورت تنظیم قرارداد کار با کودکان ۱۴ تا ۱۸ سال در مشاغل کشاورزی، باید قرارداد به‌گونه‌ای تنظیم شود که آنها نیز از استراحت لازم که نباید کمتر از ۹ ساعت باشد، بهره‌مند شوند.

موضوع دیگری که در مقاله‌نامه بدان پرداخته شده، اعطای پروانه‌های انفرادی اشتغال به کودکان و نوجوانان است تا آنها قادر باشند که به‌عنوان بازیگر در نمایش‌های عمومی ظاهر شوند و یا به‌عنوان بازیگر در فیلم‌های سینمایی در شب شرکت کنند. به‌موجب توصیه‌نامه شماره ۸۰ این مجوز باید حتماً باید برای دوره‌ای محدود باشد و تمام اقدامات حمایتی از کودک در آن به‌عمل آمده باشد. به کودکان زیر ۱۴ سال، این مجوز تنها در شرایط خاصی اعطاء می‌شود و اشتغال در شب برای این گروه از افراد نباید بیشتر از سه شب در هفته و در هر حال نباید کار شبانه از ساعت ۱۰ شب بیشتر طول بکشد و پس از هر دوره کار باید یک دوره استراحت ۱۶ ساعته به کودک داده شود. مفاد این توصیه‌نامه بیش از هر چیز بر استراحت لازم برای کودکان تأکید دارد اگرچه اشاره به انعقاد را نیز می‌توان تلویحاً اشاره‌ای به ثبت قرارداد و امکان پایش و نظارت بر آن دانست. همان‌گونه که مشاهده می‌شود اعطای این پروانه‌ها منوط به این است که اولاً تمامی اقدامات حمایتی از کودک به‌عمل آید و در ثانی این پروانه اشتغال برای یک دوره محدود است که اگر مشخص شود که انجام کار در شب برای سلامت کودک مضر است، از تمدید مجدد آن جلوگیری شود. همچنین بند ۳ از بخش دوم توصیه‌نامه شماره ۸۰ بیان می‌کند که بهتر است پروانه‌ای که برای اشتغال افراد جوان در طول شب در سایر مشاغل به آنها اعطاء می‌شود، تحت نظارت وزارت کار باشد. بهتر

است که برای تسهیل نظارت بر انجام کار در شب برای حفظ حقوق کودکان و نوجوانان، علاوه بر فرمی که کارفرما نگهداری می‌کند، کارگر جوانی که برای اخذ دستمزد به این مشاغل، مشغول است نیز یک برگه شناسایی به همراه داشته باشد. شایان ذکر است که با تصویب مقاله‌نامه ۱۳۸ در ۱۹۷۳^{۲۰}، حداقل سن برای شروع به کار کودکان ۱۵ سال در نظر گرفته شد و کار پیش از این سن ممنوع گردید. لذا مصوبات دیگر سازمان درباره منع کار کودکان در شب که پیش از این تاریخ به تصویب رسیده‌اند باید با مفاد این مقاله‌نامه سنجیده شوند.

۱-۳- منع کار در شب در نانوائی‌ها

مقاله‌نامه شماره ۲۱۲۰ در سال ۱۹۲۵ درباره منع انجام کار در شب در نانوائی‌ها به تصویب رسیده است. در این مقاله‌نامه مقرر شده تولید نان شیرینی و فرآورده‌های مشابه هنگام شب ممنوع است و این ممنوعیت شامل کار کلیه افراد اعم از کارگران و کارفرمایان می‌شود که به ساخت چنین فرآورده‌هایی مشغول می‌باشند. باین‌حال، سازمان این ممنوعیت را شامل موردی که تولید فرآورده‌های مذکور توسط اعضای یک خانواده و برای مصرف خود آنها انجام می‌شود، نمی‌داند. البته در صورت وقوع حادثه یا احتمال وقوع آن یا در شرایط اضطراری، می‌توان جواز انجام کار در شب در نانوائی‌ها را نیز صادر کرد؛ اما فقط تا حدی که برای جلوگیری از مختل شدن کار عادی مؤسسه ضروری باشد.

در مواجهه با این اسناد این پرسش مطرح می‌شود که چرا نانوائیان به‌طور خاص از کار در شب منع شده‌اند؟ آنچه ابتدائاً به ذهن متبادر می‌شود سختی کار در نانوائی و احتمال ورود زیان بیش‌ازحد به کارگران است. حال آنکه در مقایسه کار نانوائی با مشاغلی از قبیل مشاغل کشاورزی، شاید نبود ضرورت را بتوان علت مستثنا دانستن نانوائیان دانست.

مقاله‌نامه شماره ۲۰ نیز مانند سایر مقاله‌نامه‌هایی که در زمینه انجام کار در شب به تصویب سازمان بین‌المللی کار رسیده‌اند به تعیین فاصله زمانی و مدت انجام کار در شب پرداخته است. طبق ماده ۲ این مقاله‌نامه، اصطلاح شب به معنای یک دوره حداقل ۷ ساعته کار پیاپی است که آغاز و پایان این دوره در هر کشور به وسیله مقامات صلاحیتدار و پس از مشورت با سازمان‌های کارگری و کارفرمایی تعیین خواهد شد؛ اما در هر حال این دوره باید

20. Minimum Age Convention, 1973 (No. 138).

21. Night Work (Bakeries) Convention, 1925 (NO. 20).

مشمتمل بر فاصله زمانی بین ساعت ۲۳ شب و ۵ صبح باشد. در صورت وجود شرایط و اوضاع و احوال خاص و یا در صورت توافق بین سازمان‌های کارگری و کارفرمایی می‌توان فاصله زمانی بین ساعت ۲۲ شب و ۴ صبح را جایگزین فاصله زمانی قبلی کرد. البته طبق ماده ۳ همین مقاله‌نامه دست مقامات صلاحیتدار در اعمال برخی از استثناءها باز گذاشته شده که عبارتند از:

- ۱- استثناءهای دائمی برای انجام کارهای آماده‌سازی و تکمیلی ضروری در حدی که این کارها باید خارج از ساعات عادی کار انجام گیرد. مشروط بر اینکه تعداد کارگران، بیش از حد لازم نباشد و هیچ کارگر جوان و زیر ۱۸ سالی به این کارها اشتغال نورد؛
- ۲- استثناءهای دائمی ضروری برای پاسخگویی به نیازهای ناشی از اوضاع و احوال خاص در صنعت نانوائی در کشورهای گرمسیری؛
- ۳- استثناءهای دائمی ضروری برای تنظیم تعطیلی هفتگی؛
- ۴- استثناءهای موقت برای مقابله با فشارهای غیرعادی و برآوردن نیازهای ملی.

۲- گام دوم: حمایت از تمام کارگران در قبال انجام کار در شب

برخلاف دوره پیشین که حمایت از کارگران تنها محدود به گروه‌های خاص کارگران بود در سال ۱۹۹۰، سازمان اقدام به تصویب یک مقاله‌نامه و توصیه‌نامه در زمینه انجام کار در شب کرد که جامع حال تمام کارگران باشد و فقط به طیف خاصی از کارگران توجه نکند. آنچه تصویب این اسناد را مهم می‌سازد توجه به این نکته است که در این دوره سازمان بیش از تصویب اسناد جدید، به دنبال یافتن راه‌هایی مطلوب برای اجرایی شدن موازن گذشته بود و تعداد اسناد تصویب شده چندان مهم نبود. با این حال تصویب این اسناد نشان از اهمیت و ضرورت موضوع دارد.

اولین تفاوت این مقاله‌نامه (شماره ۱۷۱) با سایر مقاله‌نامه‌ها در این است که به تعریف کارگر شب‌کار پرداخته است و کارگر شب‌کار را کارگر مزدبگیری می‌داند که کارش مستلزم انجام ساعت‌هایی از فعالیت در شب است به شرطی که این ساعات انجام کار در شب از حد مشخصی تجاوز نکند. تفاوت دیگر این مقاله‌نامه با سایر مقاله‌نامه‌ها در این است که این مقاله‌نامه دوره زمانی انجام کار در شب را به نحو قابل توجهی کاهش داده و مدت انجام آن را به ۷ ساعت تقلیل داده است. درست است که مقاله‌نامه شماره ۲۰ نیز این دوره را ۷

ساعت می‌دانست اما در آنجا فقط به شغل خاصی (کار در نانویی‌ها) توجه شده بود ولی در اینجا تمام مشاغل مدنظر است. از طرف دیگر مقاله‌نامه شماره ۲۰ شروع این دوره را از ساعت ۲۲ شب می‌داند اما در اینجا شروع دوره انجام کار در شب از نیمه‌شب است.

این مقاله‌نامه شامل همه این کارگران می‌شود مگر کسانی که در کشاورزی، دامداری، صید، ترابری دریایی و کشتیرانی داخلی اشتغال دارند. البته مقامات صلاحیتدار می‌توانند پس از مشورت با سازمان‌های ذی‌ربط، برخی از گروه‌های خاص را که اجرای مقاله‌نامه برای آنها سبب ایجاد مشکلات خاصی می‌شود، از شمول تمام یا بخشی از این مقاله‌نامه مستثنا کنند.

مقاله‌نامه شماره ۱۷۱ بدون آنکه کار در شب را برای کارگران ممنوع کرده باشد، در پی حمایت از کارگران برآمده و حقوقی را برای کارگران قائل شده است؛ چنان که در ماده ۴ این مقاله‌نامه آمده که کارگران حق دارند در موارد زیر از کارفرما درخواست کنند تا به صورت رایگان مورد معاینات پزشکی قرار گیرند و یا درباره نحوه کاستن از مشکلاتی که ممکن است انجام کار در شب برای آنها به وجود آورد، بتوانند با کارفرما مشورت نمایند از جمله پیش از گمارده شدن به عنوان کارگر شب‌کار، در دوره اشتغال در فواصل زمانی منظم، هرگاه در دوران اشتغال، دچار عوارض خاصی شوند که ناشی از شب‌کاری باشد. نتایج این آزمایش‌ها هرچه که باشد، جز در مورد تشخیص ناتوانی لازم برای انجام کار، به دلیل لزوم حفظ حریم خصوصی کارگر نباید بدون موافقت وی در اختیار دیگری قرار گیرد یا نتایج این آزمایش‌ها دلیلی شود که نسبت به کارگر تبعیض قائل شوند.

از جمله دیگر حقوق کارگران که می‌توان به آن اشاره کرد دسترسی به کمک‌های اولیه است و اینکه محلی ترتیب داده شود تا در صورت برخورد با مشکلات خاص بتوان کارگران را بی‌درنگ به آنجا هدایت کرد تا مراقبت‌های لازم از آنها به عمل آید. چنانچه پس از انجام معاینات لازم مشخص شود که کارگری توانایی لازم را برای انجام کار را ندارد و برای وی گواهی عدم توانایی صادر شود، طبق بند ۱ ماده ۶ باید آنها را حتی‌الامکان به کار مشابهی که توانایی انجام آن را دارند، منتقل کرد؛ اما اگر چنین کاری ممکن نباشد، این کارگران نیز باید همانند سایر کارگرانی که توانایی انجام کار ندارند یا نمی‌توانند شغلی به دست آورند از مستمری لازم بهره‌مند شوند. در هر حال اگر کارگر شب‌کار به دلیل مسائل مرتبط با سلامت، از

انجام کار منع شده باید در زمینه اخراج یا پیش از اخراج از حمایت‌های برابر برخوردار باشد. به بیان دیگر در این‌گونه موارد نیز باید تشریفات اخراج، تمام و کمال به‌جا آورده شود.^{۲۳}

با وجود اهمیت معیارهای یادشده و تلاش سازمان برای انطباق آن با نیازهای کنونی جوامع، باید گفت که دولت‌ها آن‌چنان‌که باید از مصوبات اخیر استقبال نکرده‌اند. شمار دولت‌هایی که به مقاله‌نامه ۸۹ پیوسته‌اند کمتر از پنجاه است و فقط چند دولت به پروتکل ۱۹۹۰ و مقاله‌نامه ۱۷۱ ملحق شده‌اند. این وضعیت این خطر را در پی خواهد داشت که کار در شب در بسیاری از کشورها انجام شود چنان‌که واقعیات، گویای گستردگی انجام انواع کارها در ساعات شب است، بدون آنکه کارگران ذی‌نفع، از حداقل حمایت‌های مذکور در این اسناد برخوردار باشند.^{۲۴}

۳- وظایف کارفرما در قبال انجام کار در شب

باتوجه به حمایت از گروه‌های آسیب‌پذیر در برابر کار شبانه، سازمان در اسناد مربوط به این گروه‌ها تکالیفی را برای کارفرما لحاظ کرده است. از جمله اینکه در توصیه‌نامه شماره ۱۳^{۲۵} که در سال ۱۹۲۱ در مورد کار شب زنان در مشاغل کشاورزی تصویب شده مقرر می‌دارد در هر مورد که کارفرما اقدام به انعقاد قرارداد اشتغال زنان در این مشاغل می‌کند باید قرارداد را طوری تنظیم کند که زنان از یک دوره استراحت متناسب با نیازهای جسمی خود برخوردار باشند. این دوره استراحت در هر صورت نباید کمتر از ۹ ساعت باشد. همچنین سازمان بین‌المللی کار توجه ویژه‌ای به بحث آموزش کارگران در قبال انجام کار در شب داشته است و در توصیه‌نامه شماره ۲۶^{۲۶} که در سال ۱۹۳۹ در مورد کار در شب در حمل‌ونقل جاده‌ای تصویب شد، اشعار می‌دارد که باید کلاس‌های خاصی برای حمل‌ونقل جاده‌ای ترتیب داده شود و همه هزینه این کلاس‌ها را کارفرما باید طبق مقررات بپردازد. همچنین این توصیه‌نامه برای تنظیم انجام کار در شب و سفر کارکنانی که مشغول حمل‌ونقل جاده‌ای هستند، مقرر

۲۳. برای مشاهده توضیحات بیشتر درباره تشریفات اخراج نک: آزاده‌السادات طاهری، «ارزیابی تطبیقی علل و تشریفات اخراج کارگر در موازین سازمان بین‌المللی کار و حقوق کار ایران»، *مطالعات حقوق تطبیقی* ۲ (۱۳۹۳): ۴۷۰.

۲۴. عراقی و رنجبریان، پیشین، ۲۰۹.

25. Night Work of Women (Agriculture) Recommendation, 1921 (NO. 13).

26. Night Work (Road Transport) Recommendation, 1939 (NO. 64).

می‌دارد که این کلاس‌ها باید به صورت منظم برگزار شود و باید تمام مواردی که ذیل عنوان کار شب قرار می‌گیرند، تعریف شوند.

سازمان در زمینه انجام کار کودکان در شب نیز تعهداتی را برای کارفرما قرار داده است. در توصیه‌نامه شماره ۱۴ مقرر شده که هر قراردادی که برای کار کودکان زیر ۱۴ سال تنظیم شود، باید به گونه‌ای باشد که این کودکان از حداقل ۱۰ ساعت استراحت متوالی و کودکان بین ۱۴ تا ۱۸ سال از حداقل ۹ ساعت استراحت برخوردار باشند. از طرف دیگر باتوجه به اقتضای سن کودکان و اینکه توانایی تشکیل سندیکایی مخصوص به خود را ندارند و نمی‌توانند به خوبی از خود دفاع کنند، سازمان موضوع بازرسی از کار کودکان را نیز مورد توجه قرار داده و در توصیه‌نامه ۸۰ به این مسئله پرداخته است. در ماده ۳ مقرر می‌کند که وقتی که کارفرما تصمیم به استخدام کارگر جوان می‌گیرد باید قرارداد را در فرم خاصی که مشخصات کامل کارگر و میزان حقوق و مزایای دریافتی او در آن قید شده است، تنظیم کند. البته علاوه بر فرمی که کارفرما نگهداری می‌کند، کارگر جوان نیز باید دارای یک برگه شناسایی در خارج از محل کار باشد به طوری که به آسانی قابل مشاهده باشد. سازمان همچنین از مقامات محلی، پلیس پیشگیری در صورت وجود، مسئولان آموزش و پرورش و مسئولان رفاه کودکان درخواست می‌کند که با بازرسان کار همکاری‌های لازم را به عمل آورند. لازم به ذکر است که مسئولیت نقض قوانین و مقررات در هر حال و به ویژه در مورد عدم تناسب میان حجم کار محول شده به کودک و ساعت کار او، با کارفرماست و اوست که باید تمام تلاش خود را در جهت جلوگیری از نقض قوانین و مقررات به کار بندد.

باتوجه به اینکه در اسناد ابتدایی، تأکید سازمان بر ممنوعیت گسترده‌تر انجام کار در شب برای گروه‌های آسیب‌پذیر بود به نظر می‌رسد که سازمان تکالیف کمتری برای کارفرما در نظر گرفته است؛ اما در اسناد بعدی که سازمان در این زمینه تصویب و جواز انجام کار شبانه را در موارد بیشتری صادر کرده، وظایف بیشتری را برای کارفرما در رابطه با حمایت از کارگران شب‌کار وضع کرده است.

اضافه‌کاری، کمک‌های مالی، خدمات ایمنی و بهداشت و خدمات اجتماعی از جمله موارد دیگری هستند که باید در راستای حمایت از کارگران شب‌کار مورد توجه خاص قرار گیرند که البته این موارد نیز از نظر سازمان بین‌المللی کار مغفول نمانده و در توصیه‌نامه شماره ۱۷۸^{۳۷}

که در سال ۱۹۹۰ درزمینه کار در شب و برای تمام کارگران تصویب شده مقرراتی را در این زمینه وضع کرده است. در بحث کمک‌های مالی سازمان مقرر کرده است که برای انجام کار در شب باید جبران‌های مالی مناسب در نظر گرفته شود. این جبران‌های مالی باید در قالب پاداش و مرخصی سالانه پرداخت شود. (ماده ۸) این توصیه‌نامه در قسمت آخر مقرراتی که در مورد دوره استراحت و زمان کار وضع کرده، مقرر می‌دارد در مشاغلی که خطرات خاصی از جمله فشارهای جسمی و روانی سنگین کارگران را تهدید می‌کند، هیچ‌گونه اضافه‌کاری نباید توسط کارگران انجام شود. از مفهوم مخالف این بند برداشت می‌شود که اگر کار فشارهای جسمی و روانی غیرمعمول برای کارگران در پی نداشته باشد، انجام اضافه‌کاری توسط کارگران مانعی ندارد. البته موارد فورس‌ماژور و یا اتفاقات قریب‌الوقوع از این قضیه مستثنا می‌باشند.^{۲۸} همچنین این توصیه‌نامه در رابطه با ایمنی و بهداشت مقرر می‌دارد که کارگران و کارفرمایان باید قادر به مشورت درباره بهداشت حرفه‌ای باشند و بتوانند در مورد عواقب کار در شب به‌ویژه هنگامی که نوبت‌های کاری به‌صورت چرخشی انجام می‌شود، به بحث و تبادل نظر بپردازند. در تعیین وظایف کارگر باید ماهیت کار شبانه و اثرات و عوامل طبیعی و اشکالات آن در نظر گرفته شود، مثل کار با مواد سمی، سروصدا، ارتعاشات، سطح روشنایی و فشارهای سنگین جسمی و روحی. کارفرما باید اقدامات ایمنی و بهداشت را در طول شب در همان سطحی که در طول روز انجام می‌دهد، فراهم کند و به‌ویژه نباید کارگران را در طول مدت انجام کار در شب در کارگاه تنها بگذارد.^{۲۹}

در بخش خدمات اجتماعی نیز کارفرما باید اقداماتی را در جهت محدود کردن زمان صرف‌شده توسط کارگران برای رفت‌وآمد از محل اقامت به کار و برعکس انجام دهد. از جمله اینکه ساعات شروع و پایان کار را طوری تنظیم کند که با برنامه حمل‌ونقل عمومی هم‌خوانی داشته باشد. اگر در مواردی امکان دسترسی به خدمات حمل‌ونقل عمومی نیست حمل‌ونقل باید توسط کارفرما انجام شود یا اینکه به کارگران برای پیدا کردن وسیله نقلیه کمک کند و هرگونه مخارج اضافی برای این‌گونه نقل‌وانتقال را بپردازد.^{۳۰} همچنین می‌تواند در نزدیکی محل کار مجتمع‌های مسکونی متناسب با نیاز کارگران احداث کند. در عین حال کارفرما متعهد

۲۸. نک: ماده ۵.

۲۹. نک: مواد ۱۰ تا ۱۲.

۳۰. نک: ماده ۱۳.

است امکانات مناسبی را برای استراحت کارگران در طول کار در شب در نظر بگیرد.^{۳۱} سازمان همچنین به جنبه مادر بودن زنان توجه خاصی مبذول داشته است و می‌گوید که به کارگر زن در دوران بارداری حتی‌الامکان کار در روز محول شود.^{۳۲} همچنین تا حد ممکن باید محلی به‌عنوان کودکستان یا مهدکودک و یا خدمات دیگری برای مراقبت از کودکان در نظر گرفته شود.^{۳۳}

نتیجه

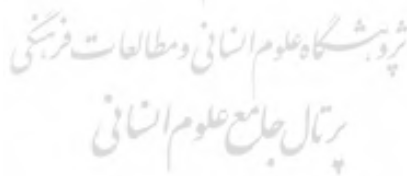
سازمان بین‌المللی کار که از ابتدای سده بیستم با هدف حمایت از کارگران پای به عرصه وجود گذاشت، نخستین تلاش‌های خود را معطوف به آسیب‌پذیرترین گروه‌ها کرد. در این میان زنان و کودکان جایگاهی ویژه یافتند. حمایت از این گروه‌ها نیز در مرحله نخست بیشتر ناظر به شرایطی دشوار و غیرمعمول می‌شد. یکی از این شرایط کار در شب بود. کار شبانه یا به عبارتی کار در ساعات غیرمعمول به دلایل گوناگون می‌تواند بر جسم و جان فرد تأثیرات نامطلوب گذاشته و به همین ترتیب آثاری نیز بر مناسبات خانوادگی و اجتماعی او داشته باشد. این آثار منفی حتی تنها به او و خانواده‌اش محدود نشده و ممکن است عوارض بی‌دقتی و ناهشیاری‌های ناشی از کار در شب دامن‌گیر سایر افراد جامعه نیز شود. از این‌رو کمال مطلوب سازمان شاید حذف این نوع اشتغال بوده لیکن واقعیت‌ها و ضرورت‌ها مانع از اتخاذ چنین تصمیمی بوده است. به همین دلیل سازمان در نخستین تلاش‌های خود مبادرت به اعلام ممنوعیت کار در شب برای برخی گروه‌های آسیب‌پذیر کرده است. اگرچه در همین ممنوعیت نیز استثناءهایی مندرج است. در مرحله بعد و در دوره‌ای که سازمان بیش از تصویب اسناد جدید به دنبال اجرایی کردن مصوبات پیشین بوده و در سال ۱۹۹۰، مقاوله‌نامه‌ای را به تصویب رساند که هدف از آن حمایت از کلیه کارگران در قبال انجام کار در شب است. به بیان دیگر سازمان دایره افراد مشمول حمایت‌ها را نسبت به گذشته توسعه داده و با پذیرش لزوم کار در شب کوشیده است هسته حداقلی از حمایت‌ها را برای افرادی که در این‌گونه مشاغل به کار مشغولند حفظ و حراست کند. به تعبیر دیگر درحالی‌که مسلم است حذف کار در شب ممکن نیست سازمان به دنبال آن بوده که تا حد ممکن از آثار سوء آن بکاهد. این تغییر رویکرد را

۳۱. نک: ماده ۱۵.

۳۲. نک: ماده ۱۹.

۳۳. نک: ماده ۱۷.

نخست می‌توان در چهارچوب تحولات کلی سازمان بین‌المللی کار ارزیابی نمود که با سپری شدن عصر طلایی حقوق کار^{۳۴} دیگر بیش از آنکه به دنبال ارتقای سطح استانداردها و جزئی‌نگری در آنها باشد کوشید، در اقتصادی جهانی شده که از سوی اندیشه‌های نئولیبرال پشتیبانی می‌شود، دست‌کم بخش ضروری‌تری از حمایت‌ها را تضمین کند. پیدایش مفهوم کار شایسته^{۳۵} و حقوق بنیادین کار، محصول این تحولات بود. دلیل دیگر را می‌توان شاید غلبه نوعی واقع‌بینی بر فضای هنجارگذاری دانست، جایی که سازمان اطمینان حاصل کرد که کار در شب حذف‌شدنی نیست و حتی تلاش برای حذف آن درخصوص برخی گروه‌ها مانند زنان می‌تواند به جای حمایت از آنها، به حذف آنها از بازارهای کار منجر شود؛ بنابراین درحال حاضر مجموعه‌ای از حمایت‌ها برای کارگران و تکالیف برای کارفرمایان درخصوص کار در شب در مقابله‌نامه‌ها پیش‌بینی شده است که عمل به آنها می‌تواند از آثار نامطلوب کار در شب‌نگاهان کاسته و ضمن در نظر آوردن ملاحظات کارفرما و ضرورت‌های دنیای اشتغال، منافع اجتماعی و حفظ کرامت و حقوق انسان‌ها را نیز مطمح نظر قرار دهد و این همان هدف و روح حاکم بر حقوق کار است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۳۴. آرتورو برونستین، *حقوق بین‌المللی و تطبیقی کار*، ترجمه سعیدرضا ابدی و اصلی عباسی (تهران: انتشارات دراک، ۱۳۹۳)، ۲۲.

۳۵. Decent Work؛ برای مطالعه بیشتر درخصوص کار شایسته نک:

Dharam Ghai, *Decent Work: Concept, Models and Indicators* (Geneva: International Institute for Labour Studies, International Labour Organization, 2002).

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

- برونستین، آرتورو. *حقوق بین‌المللی و تطبیقی کار*. ترجمه سعیدرضا ابدی و اصلی عباسی. تهران: انتشارات دراک، ۱۳۹۳.
- سپهری، محمدرضا. *مقاله‌نامه‌های سازمان بین‌المللی کار*. تهران: انتشارات مؤسسه کار و تأمین اجتماعی، ۱۳۹۲.
- طاهری، آزاده‌السادات. «ارزیابی تطبیقی علل و تشریفات اخراج کارگر در موازین سازمان بین‌المللی کار و حقوق کار ایران». *مطالعات حقوق تطبیقی* ۲ (۱۳۹۳): ۴۸۲-۴۶۱.
- عراقی، سید عزت‌الله. *حقوق کار*. جلد اول. چاپ پانزدهم. تهران: انتشارات سمت، ۱۳۹۳.
- عراقی، سید عزت‌الله. *حقوق کار*. جلد دوم. چاپ دوم. تهران: انتشارات سمت، ۱۳۹۳.
- عراقی، سید عزت‌الله و امیرحسین رنجبریان. *تحول حقوق بین‌الملل کار*. چاپ دوم. تهران: مؤسسه کار و تأمین اجتماعی، ۱۳۹۱.

ب) منابع انگلیسی

- Finn, Peter. "The Effects of Shift Work on the Lives of Employee." *Monthly Labour Review* 104 (October 1981): 31-35.
- Ghai, Dharam. *Decent Work: Concept, Models and Indicators*. Geneva: International Institute for Labour Studies, International Labour Organization, 2002.
- Night Work (Bakeries) Convention, 1925 (NO. 20).
- Night Work (Road Transport) Recommendation, 1939 (NO. 64).
- Night Work (Women) Convention (Revised), 1934 (NO. 41).
- Night Work (Women) Convention (Revised), 1948 (No. 89).
- Night Work (Women) Convention, 1919 (NO. 4).
- Night Work Convention, 1990 (NO. 171).
- Night Work of Children and Young Persons (Agriculture) Recommendation, 1921 (NO. 14).
- Night Work of Women (Agriculture) Recommendation, 1921 (NO. 13).
- Night Work of Young Persons (Industry) Convention (Revised), 1948 (NO. 90).
- Night Work of Young Persons (Industry) Convention, 1919 (NO. 6).
- Night Work of Young Persons (Non-Industrial Occupation) Convention, 1946 (NO. 79).
- Night Work of Young Persons (Non-Industrial Occupation) Recommendation, 1946 (NO. 80).
- Night Work Recommendation, 1990 (NO. 178).
- Price, Michael. "The Risks of Night Work." *American Psychological Association* 24(1) (January 2011): 38.
- Protocol of 1990 to the Night Work (Women) Convention (Revised), 1948.